

MUZEJSKI VJESNIK 15

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kumrovac, Kutina, Sesvete, Sveti Ivan Zelina, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske toplice, Veliki Tabor, Virje.

Broj 15/1992

Godina XV

Urednički kolegij:

Ana Bobovec (Kutina), Miroslav Klemm (Varaždin), Slavica Moslavac (Kutina),
Marina Šimek (Varaždin)

Tehnički urednik:

Svenibor Pohajda

Korektura:

Zdenka Belić, Ana Bobovec

Nakladnik:

Muzej Moslavine u Kutini

Za nakladnika:

Slavica Moslavac

Priprema i tisak:

»Grata« Bjelovar

Naklada: 650 primjeraka

»Muzejski vjesnik« izlazi jedamput godišnje.

Rukopisi se ne honoriraju i ne vraćaju.

Za sadržaj i lekturu tekstova odgovorni su autori.

»Muzejski vjesnik« solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

pitalom. Kraljevskim darovnicama, i ovaj je posjed često mijenjao vlasnike, od Mojslava do Makarija i sinova mu koji su se nazivali "moslavački", pa Babonica u 14. stoljeću i Čupora Moslavačkih u 15. do glasovitog ostrogonskog nadbiskupa, kardinala i najuglednijeg čovjeka na bečkom carskom dvoru u 16. stoljeću, kancelara Tome Bakača. On i brat mu Nikola sinovi su kolara Franje iz sela Erdöda u Szatmarskoj ugarskoj županiji. Kotač, ispod jelena, u starom grbu Erdödyjevih vjerojatno simbolički podsjeća na tog pretka. Ta slavna grofovska loza, od Tome Bakača i nasljednika mu sinovca Petra, dala je Hrvatskoj nekoliko uglednih muževa. Banovi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije bili su: Petar, koji je po svom djedovskom zavičaju uzeo prezime Erdödy, zatim Tomo (Thomas Erdewdi comes perpetuus Montis Claudii Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae banus), Sigismund, Nikola i Ivan V. Erdödy su bili i kapetani žumberačkih uskoka te nasljedni župani Varaždinske županije. Moslavinu su posjedovali gotovo 5 stoljeća, sve do kraja 19. stoljeća, kad je zadnji moslavački Erdödy, Ivan Nepomuk, djedovinu prodao barunu Rothenthalu. Poslije njega vlasnici su bili grof Berthold, Leon Doret i Marko Bombelles, a nakon parcelacije posjednici većih površina su Miroslav Kulmer i Đuro Janeković. 1910. posjed je postao vlasništvo "Domänen und Terrain bank actien Gesellschaft" iz Budimpešte koja je vlastelinstvo raspodelirala u svrhu prodaje i kolonizacije. Veće dijelove uspio je vrli Hrvat Mučnjak, upravitelj posjeda, sačuvati od naleta stranaca i prodati ga Seljačkim kreditnim zadrugama, Zemljišnim zajednicama i domaćim seljacima. Dvorci i dio imanja bili su jedno vrijeme pretvoreni u invalidski dom, a od 1934. do danas tu je Neuropsihijatrijska bolnica.

U doba Turaka Moslavina je slabo naseljena. Jedan dio pučanstva Erdödy odvođe u zapadnu Hrvatsku, Gradišće, Mađarsku i Slovačku. Poslije Turaka (17. st.) dolazi do velikih seoba sa zapada, povratnika na stara ognjišta, nešto prebjega iz Bosne i manje Vlaha, više u Vojnu krajinu nego u Moslavinu koja je u sastavu banske hrvatske. Doseljavanjem i krčenjem šuma nikla su nova naselja u komunikativnijim ravninama, dok se stare utvrde po nepristupačnim brdima napuštaju, ostavljene postepenom propadanju i pretvaranju u ruševine. Primitivno prirodno poljodjelstvo, pojava filoksera, galopirajuće osiromašenje, bolesti, opća zaostalost, udomačenje "bije kuge" nakon dijeljenja zadruga i nepovoljna

politika bečkog dvora, učinili su Moslavinu kroz 18. i 19. stoljeće, pa i kasnije, stalnim imigracionim područjem i vrlo zaostalim dijelom monarhije. Stranci su kupovali posjede ovdje 10 puta jeftinije, nego što su svoje prodavali. Seobe u Moslavinu nastavile su se do danas.

Za Marije Terezije, Josipa II. i Franje Josipa odstranjaju se staleži kao nositelji vlasti, a jača carski apsolutizam uz pomoć vojske, policije i školovane birokracije. Rapidno rastu troškovi države. Na grbaču podložnika svaljuju se tri puta veći porezi. Nasilnim skupljanjem poreza i nameta, kad su u ovrhama žandari i financi vrlo bahato i okrutno se ophodili sa seljacima i kad su kundacima i batinama mnoge osakitali, dolazi do povećanja bijede i zaostalosti, ali i uznemirenosti i kriminala. Mnogi su se odmetnuli od zakona i, zajedno s vojnim bjeguncima (vojni rok 8 god.), stvarali prave razbojničke bande. U Moslavini je najpoznatiji odmetnik bio Joco Udmanić (ubijen u Potoku 1867.). O njemu su širom Moslavne pričavane, čak i danas, razne zgođe, zapravo prave legende. Nemiri su često prerastali u prave seljačke bune, od kojih su neke ugušivane i vojskom. U Moslavini su najpoznatije bile 1754. za popisa žitelja i 1757. godine, zatim u Voloderu 1778. protiv regrutacije, 1800. i 1807. u Popovači, a najžešća u Potoku 1815. na 1816. kad je vojska poubijala 17 ustanika i opustošila selo. Seljak je dočekao i ukinuće kmetstva u velikoj bijedi i nezadovoljstvu, pa su moslavački "puntari" nastavili s pobunama i kasnije, protiv antihrvatske politike Khuen-Hedervarya i u doba Zeleznog kadra, ali uvijek protiv tlake, nepravdi, podčinjavanja i gušenih sloboda.

LITERATURA:

1. Vjekoslav Kalić: Povijest Hrvata, MH Zagreb
2. Sjepan Pavičić: Moslavina i okolina, Zbornik Moslavine
3. Marko Bedić: Povijest dvoraca Popovače i okolnih mjesta, 1934 — 1974. bolnica Popovača
4. Juraj Čuk: Stara prošlost Garića i njegova kraja
5. Juraj Čuk: Zagrebačka županija oko 13. stoljeća
6. Stjepan Beleta: Erdödy od "Zaprte gore", Kaj 4/1991.

Vladimir Kalšan, Muzej Međimurja Čakovec

ČAKOVEČKI PAROMLIN I MUNJARA D.D.

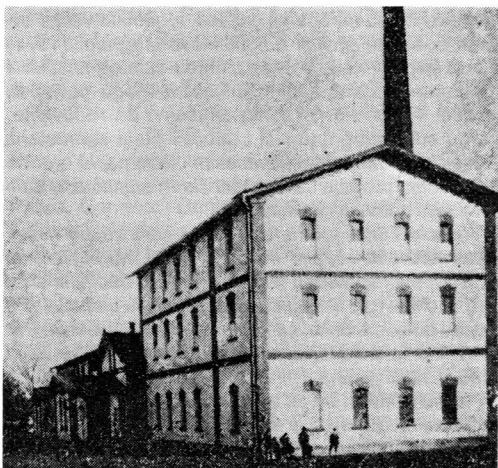
Jedna od najstarijih manufakturnih i industrijskih grana u Međimurju bez sumnje je mlinarstvo. Prvi pogoni industrijske prerade žitarica datiraju iz 1834. godine kada je Ivan Kaupa kod današnjeg glavnog kolodvora u Čakovcu izgradio paromlin. Kaupov je paromlin radio do 1866. godine često mijenjajući vlasnike. Te je godine, naime, mlin pao pod stečaj, a zgradu i postrojenja je kupila firma Hochsinger. Zgrada je adaptacijom pretvorena u tvornicu likera, octa i rakije.

Izgradnja mlina na današnjoj lokaciji u vezi je s ini-

cijativnom Gradskog vijeća za uvođenje efikasnije plinske rasvjete u gradu Čakovcu. Saznavši za planove grada o uvođenju plinske rasvjete, vlasnik paromlina iz Gutorfölda u Mađarskoj Ljudevit Molnar, dostavio je ponudu, uz uvjet da dobije odgovarajuće gradilište bez naknade, da sagradi električnu centralu i mlin. Električna bi centrala strujom napajala čitav grad, davala dakle struju za javnu rasvjetu i privatne stanove. Od inicijative gradskog vijeća pa do potpisivanja ugovora s Ljudevitom Molnarom prošlo je gotovo godinu dana. Ugovor je potpisan 24. travnja

1893. godine. Grad je na današnjem mjestu Čakovečkog mlina ustupio Molnaru parcelu od 3600 hvati i obavezao se da će za javnu rasvjetu Molnaru plaćati godišnje 2500 forinti. Molnar je preuzeo obavezu da će na ulicama i trgovima postaviti 4 velike kružne lampe i 80 žarulja.

Iste te godine, 1. listopada 1893. Čakovec je dobio javnu električnu rasvjetu iz termocentrale

Čakovečki paromlin i munjara d.d. 1903. godine

čakovečkog mlina. Struja je potekla i u 105 kuća s 1400 rasvjetnih mjesta. Čakovec je bio treći grad u Hrvatskoj koji je dobio električnu struju, prije Varaždina i Zagreba.

Međutim, investicije u Čakovcu gotovo su upropastile Molnara pa je mlin i električnu centralu preuzela Čakovečka štedionica. Ona je 1897. godine osnovala dioničko društvo, a za direktora postavila je Leopolda Baruna. Poduzeće se je vrlo brzo oporavilo, iduće 1898. godine proširene su i adaptirane zgrade, nabavljen jači dinamo stroj, jači parni kotao, a mlin je kompletiran s dva para valjčanih stalaka.

Uslijed poremećaja na svjetskim tržištima žitarica i brašna mlin je 1900. zapao u velike poteškoće i gubitke. Poduzeće je zbog toga likvidirano, a dionice su otkupili čakovečki industrijalci Grünwald i Schwartz. Direktorom mlina postao je Antun Schwartz, a tehnički rukovodilac bio je Emil Hirschler. Poduzeće je

proširilo poslovanje, a električno osvjetljenje učinilo pristupačnim i za siromašnije građane Čakovca. Cjelokupni tehnički sistem u mlinu podvrgnut je temeljitoj rekonstrukciji. Zgrada mlina nadograđena je za 6 metara, a sve stare instalacije bile su izbačene. Nabavljen je novi stroj za presijavanje (planschichter), te četiri valjčana stalaka (walzenstuhl). Rekonstrukcija je završena 1. siječnja 1903. godine. Mlin je bio potpuno moderniziran. Godišnji mu je kapacitet bio 300 tona. Brašno je prodavano u Austriju, te preko luka Rijeke i Trsta u prekomorske zemlje.¹⁾

Još 1901. godine nabavljen je dinamo stroj od 4800 watta. U gradu je izvršena rekonstrukcija niskonaponske mreže koja je u to vrijeme bila duga gotovo 36 kilometara. Sve su trgovine dale uesti električno osvjetljenje.

Iako je mlin znatno povećao proizvodnju i uglavnom se usmjerio na izvoz, zbog nerentabilnog poslovanja električne centrale poduzeće je poslovalo s gubitkom. Grad je, doduše, imao ugovor s mlinom za proizvodnju i distribuciju električne energije do 1933. godine, ali je dogovoreno da se on sporazumno prekine i ranije. Pošto je električna centrala mlinu bila pasivna stavka mlin je drage volje gradu prepustio distribuciju električne energije. Odluku o prekidu ugovora s paromlinom Gradsko je vijeće Čakovca donijelo 31. srpnja 1930. godine. Zaključeno je također da se općinskim sredstvima pristupi izgradnji dalekovoda koji bi Čakovec povezao s hidroelektranom Fala kod Maribora.

Koliko je električna centrala mlinu bila pasivna stavka dokaz je i činjenica što je mlin imao računa u staro željezo prodati parni stroj od 750 konjskih snaga zajedno s modernim parnim kotlom sistema Babcock — Willcoc. Pod vrlo povoljnim uvjetima, kao veliki potrošač, paromlin je također koristio struju hidrocentrale Fala.

Početkom tridesetih godina "Čakovečki paromlin i munjara d.d." zapošljavao je više od 120 radnika. Tvrtka je ekonomski bila vrlo jaka pa su i plaće u odnosu na druga čakovečka poduzeća bile nešto veće, a uvjeti rada mnogo bolji. Od 1930. godine u mlinu je postojao i takozvani "penzioni fond" za radnike koji su zbog objektivnih razloga morali biti otpušteni. On je djelomično i iskorišten kada je likvidiran električna centrala.

LITERATURA

1. Zrinyi, Karoly: Csaktornya monografiaja, Čakovec, 1905. str. 175

Dražen Kovačević, Popovača

Pavlini samostan u Gariću

Južno od Garić grada, ispod najvišeg vrha Moslavačke gore, Humke, kod izvora potoka Kamenjače, nalaze se ruševine jednog od najstarijih i najznatnijih pavlinskih samostana. Samostan sv. Marije, po običaju reda, nalazio se podalje od većih naselja, u pravoj pustinjačkoj osami "smješten tako u skrovište da nitko ne može lako do njega doprijeti". Pod njega su spadali i samostani u Strezi (Pavlin Kloštar) i u

Dobroj Kući (sv. Ana kod Bastaja)¹. Ruševine su poznate pod imenom "Bela crkva" jer je naš narod nazivao pavline "bijelim fratrima" zbog njihovog bijelo-sivog habita.

Pavline, u početku pustinjački, a kasnije samostanski red, osnovao je početkom XIII st. ostrogonski kanonik Eusebij povukavši se u pilišku pustinju. Ne-